

ISSN 0350-185x

UDK 808

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LXVI

*У СПОМЕН НА АКАДЕМИКА
ИРЕНУ ГРИЦКАТ*

Уређивачки одбор:

*др Јасна Влајић-Појовић, др Даринка Горџан-Премк,
др Милка Ивић, др Лили Лашкова, др Александар Лома,
др Софија Милорадовић, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Предраг Пипер, др Слободан Ремејшић, др Андреј Н. Собољев,
др Живојин Сјанојчић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ђујић, др Виктор Фридман*

Главни уредник:

Предраг Пипер

БЕОГРАД
2010

СНЕЖАНА ПЕТРОВИЋ
Институт за српски језик САНУ

ДАХИЈА И ДАИЈА – „НАСИЛНИК“ И „ЈУНАК“*

У раду се анализирају облици, значења и порекло речи *дахија* „јањичарски старешина; насилник“ и *даија* „јунак“. Осветљавају се културно-историјске и лингвистичке околности које су условиле да се ова турска реч у различитим значењима позајми у српски језик, као и разлози за појаву неетимолошког *x* у лексикографским изворима.

Кључне речи: српски језик, турцизми, дахија, етимологија, лексика.

0.1. Проучавање позајмљеница у неком језику често се ограничава на утврђивање њиховог порекла – идентификацију стране речи која је била непосредни етимолошки предложак. У етимолошким речницима, по правилу, наводе се и паралеле те позајмљенице у суседним или сродним језицима, а у исцрпнијим приручницима објашњавају се и евентуални фонетски и семантички проблеми. Међутим, лексикографски захтеви за лапидарним изражавањем не остављају простор да се подробније опишу особине појединачних позајмљених речи, њихови облици и значења, специфичност карактеристична за одређене дијалекте и разлика у употреби између народних говора и стандардног језика. А управо се у истраживању историјата речи, њиховог сме-

---

* Овај рад је резултат истраживања на пројекту 148004: „Етимолошка истраживања српског језика и израда *Етимолошког речника српског језика*“, који у целини финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

штања у шири, културно-историјски контекст, крију занимљива лексиколошка открића која бацају ново светло на наизглед јасне и етимолошки непроблематичне лексеме.

0.2. При помену *дахија* сви вероватно одмах помисле на злогласне протагонисте народне песме *Почейџак буне йройив дахија*, седам јањичарских старешина, од којих су четири велике, а чији број и имена повремено задају муке ђацима, али и учесницима квисова и љубитељима укрштеница¹. Ретко коме је познато да је у нашим дијалектима посведочен и апелатив *даија* у изразито позитивном значењу „јунак, витез“. У овом раду ћемо размотрити фонетски лик и порекло ове речи у српском језику, уз поређење са другим балканским језицима, а анализом њених варијаната у лексикографским и другим писаним изворима настојаћемо да осветлимо и културно-историјске околности које су пратиле сам процес позајмљивања.

1.1. Први пут ову реч у речнику бележи Вук, у првом издању *Српског рјечника* у облику *даија* т. „претендент, ускок, побуњеник“: То гледају Турци Бијограци, И из града сви седам даија; као и деривате *даијнски*, *даијски* адј., *даилук* т. Он се нада добру даилуку (Вук 1818).

1.2. У другом издању *Рјечника* Вук ову групу речи наводи као *дахија* [даија], *дахијнски* [даијнски], *дахијски* [даијски], *дахилук* [даилук] понављајући примере без -х- из првог издања: То гледају Турци Биограци, И из града сви седам даија, односно: Он се нада добру даилуку (Вук).

1.3. Није необично то што се варијанте ових речи разликују у два издања *рјечника*. Вук је у издању из 1818. године, иначе заснованом на његовом матерњем, тршићком говору, глас х, који „прост народ не изговара“, доследно избегавао да бележи, осим у случају појединих страних речи, најчешће немачких (нпр. *цех*), али и оних из области црквене хијерархије (нпр. *архиђакон*) (Ивић 1966: 66). У другом издању *Рјечника* он је вршио корекције убацијући -х- тамо где је сматрао да треба и где му је етимолошки

¹ Да подсетимо на одломак из народне песме у коме се помињу дахије: То гледају Турци Биограци, И са града сви седам дахија: Аганлија и Кучук-Алија, И два брата, два Фочића млада; Мехмед-ага и шњиме Мус-ага, Мула Јусуф велики дахија, Дервиш-ага грацки таинција, Старац Фочо од стотине љета.

место (ор. cit. 110–111)². Међутим, у случају речи *дахија* ради се о хиперкоректном *x*, што није усамљена појава међу турцизмима код Вука. У другом издању *Рјечника*, на пример, поред речи *сеир*, *сеириџи*, забележио је и *сехир*, *сехириџи* са неетимолошким *x*³. Два фонетска лика ове речи наставиће да збуњују лексикографе. Пре него што пређемо на анализу самих извора из којих је то потекло, навешћемо у којим се још релевантним лексикографским изворима она јавља и на који је начин обрађена.

2. Код Његоша је забележена само именица: *дàхија*, *дàхија* „један од јаничарских старешина који су у београдском пашалуку, пред први српски устанак, држали власт“: Бјеху неколика силна Турчина, именован дахије Проза (РЊЈ).

3. У РЈА су и основна реч и деривати идентични Вуковима из другог издања *Рјечника*: *дàхија* „овако се сами прозову баше или јањичари кад се године 1801. врате у Србију, и убивши у Биограду везира стану сами владати“ арапски и турски *dā'î* „ко што присваја“⁴. Може бити да би и по етимологији боље било писати *даија*, како се испрва писало, и како се говори код онога дијела нашега народа који не изговара слово *x*: Скочи раја са четири краја, па узима Шабач од Турака, на срамоту Бегу и Мус-аги, и осталим турским даијама НП Вук, То гледају Турци Биограци и из града сви седам дахија НП Вук, Баше подрже неко вријеме пашу као сужња, па га онда погубе и огласе њиов башалук на ново; и њи четворица: Фочић и Мехмед-ага, Кучук Алија, Аганлија и Мула Јусуф, који су као поглавари те буне били, назову се даије, „послије је примљена иста ријеч (може бити као псовка) и за друге Турке, особито Османлије“: Ага пође, бег Рустан-бег дође, он не купи гроша ни харача, веће купи татарске дахије, невјернике и безобразнике НП Вук; *дàхијнскѝ*, *дàхијскѝ* adj.; *дахѝлук* m.

4.1. РСА даје следећи облик и примере: *дàхија* m. „један од јаничарских поглавица који су пред први српски устанак држали власт у београдском пашалуку; насилник, зулумћар“: На дукате по-

² Сличан статус имао је и глас *ф*, који је Вук постепено уводио у својим списима, док је *x* увео 1836. године, свесно и са образложењем (l.c.). О гласу *x* у Вуковим турцизмима в. и Пецо 1987: 201–207.

³ *Сеир* m. „посматрање; наслађивање у посматрању нечег лепог“ пореклом је од тур. *seyir* (ŠKALIĆ 555).

⁴ Ово тумачење преузето је, највероватније из Miklosich 280, s.v. *dai*.

купише војску, Њи четири велике дахије НП Вук, У сокола хајдук Маленице, Кад му пуца дуга прекоморка, Одлијежу жупе и планине, Познају је од Босне дахије НП, Босанска Вила, Ону ноћ, кад је везир ... дошао, сва четири дахије ... побегну Прота Матеја, Наредбе [су] царске учињене у смотрењу српског уздигнућа противу јаничаро-дахија, пренесено значење: Распиштољио се на столици ко дахија Матош, Кад се овако односе према нама људи школовани ... и понашају се као дахије, зар је онда чудо да су стражари ... сурови и цинични; неодомаћено „побуњеник, одметник“: [Дахије су] једна врста војника, као наши голи синови; после су се ови одметали од власти, и онда су и речи дали значење одметник⁵.

4.2. Деривати су бројнији него код Вука и у РЈА: *дахџајџи* *іпрф.* „понашати се као дахија, поступати насилнички, сурово“ Босна, *дахџлија* *т.* „момак у служби дахија“: Најамници крвопрлитници, Као ове дахијлије дерне, Нису кадри чинити јунаштва, Јер је башка јунаштво за благо Нови Сад, *дахџскџ*, *дахџнскџ* *адј.* „који се односи на дахију“ Вук, Прота Матеја, *дахџлук* *т.* „област којом је владао дахија, дахијски посед“: Није им могло испасти за руком да Србију између себе на дахилуке поделе; „суровост, насиље, зулум, тиранија“: Силецилук и дахилук војводе Шака ... прочуо се на далеко Павићевић, Чинило се као да цела кућа вришти, пјева, бјесни од веселја што се опростила бабина дахилука Ћоровић; „плен, добит“: Како погледа да јој покојник с јуначког дође пута, да је обрадује с добрим дахилуком (душманском главом, или робињом Туркињом, или са турском стоком); *дахџнац* *индив.* „момак у служби дахија“ Нови Сад.

4.3. Реч *да(х)ија* посведочена је и као други део сложенице *кабадаџија* *т.* „кнежев телохранитељ или припадник кнежевске гарде у доба кнеза Милоша“: Вучић е у младости кодъ Кнџа Милоша прво Сеизъ ... бџо, потомъ за Пандура аванџира, после буде Кабадаџа, или Гардистъ Кнџевъ, онда Кнџа добџе вољу на нџга и да му Капетанију, *кабадахија* „ниџи заступник дахијске власти који је управљао неким мањим делом дахијске територије, управник вароши или нахије постављен од дахије“: Кабадахије су се звале мање дахије, које су биле под овима великим. За кабадахијама су ишле бимбаше, за бимбашама буљубаше; „кнежев телохранитељ или припадник кнежевске

⁵ РСА наводи као етимон тур. *dayı* без значења.

гарде у доба кнеза Милоша“: Момци се збили по коњушницама и по кухињама, а у оној највећој одаји ... у самом господарском конаку седе и разговарају се чувени кнежеви телохранители – кабадахије Шапчанин; „старешина дворске страже у кнежевини Црној Гори“: Отпустио господар перјанике и мјесто њих довео никшићке пјешаке. Мишеља Видаков и даље остао кабадахија – старјешина дворске страже; „осион, груб човек, насилник, напасник, силеџија; онај ко насилнички, безобзирно влада у некој средини одн. у некој мањој управној јединици“, *кабада̀лук* „кабадахилук“ НПр, *кабадахилук* „кабадахијско поступање, насиље, тиранија, злостављање“, *кабада̀хиса̀йи* *imprf.* индив. „служити као / бити кабадахија“: Господару! да ти јоште кажем: ... „Да те чисто заволео нисам, ... Не бих ти ја кабадахисао, Ни стражио теби по конаку Нови Сад (РСА). Ова реч је пореклом од тур. *kabadayı* „онај који се приказује јунаком“ (ЅКАЛЉС 376).

5.1. У РЈА су у одредници *дахија* цитирани стихови из Вукове збирке народних песама: То гледају Турци Биограци и из града сви седам дахија. То су исти стихови које даје и Вук у својим *Рјечницима*, само што код њега гласе: То гледају Турци Биограци и из града сви седам даија. Дакле, реч *дахија* је у истом стиху у једном случају наведена са *x*, а у другом без.

5.2. Та, наизглед, забуна потекла је од неуједначеног писања ове лексеме у различитим издањима Вукових народних песама. У Вуковој *Народној србској њјеснарици* из 1815. године објављена је песма под насловом *О ѡчейѡку србске буне ѡройѡив Дахѡя 1804. лѡѡа*, где се у речи *дахија*, као и на другим местима, доследно јавља глас *-x-*. Исти је случај и у Вуковој четвртој књизи српских народних песама, издатој 1862. године, где ова песма носи наслов *Почейѡак буне ѡройѡив дахија*. Песма *Почейѡак буне ѡройѡив дахија* први пут је штампана у НП бр. 14, а други пут у НСП III, бр. 26. У том другом издању наслов гласи *Почейѡак буне ѡройѡив даија* и слово *-x-* се не појављује ни у једној речи у песми (Вук НП 532).

5.3. Због чега је дошло до тога да се ова реч бележи на два начина није сасвим јасно. То није морало бити последица Вукове интервенције, могуће је да је и он сам чуо како певачи изговарају *x* у овој речи – ради избегавања хијата у *даија*, али је до уметања неетимолошког *x* могло доћи и по аналогiji са сазвучним речима попут *нахија*, *сиахија* и сл.

5.4. Овој забуни додатно је допринело и цитирање некритичких издања књига, попут *Мемоара* Проте Матеје Ненадовића, у лексикографским изворима. Тако РСА доноси пример из ове књиге: Ону ноћ, кад је везир ... дошао, сва четири дахије ... побегну. Међутим, у критичком издању *Мемоара*, на овом али и на готово свим другим местима стоји *даија*, без *x* (НЕНАДОВИЋ 11, 17, 221). Само једном Ненадовић пише *дахије* и то када преноси разговор на руском језику (ор. cit. 71).

6.1. Поред тога и други писани извори старији од Вукових записа сведоче о томе да је ова реч крајем 18. и почетком 19. века чешће писана, а вероватно и изговарана, као *даија*.

6.2. У *Грађи за речник сѝраних речи у ѱредвуковском ѱериоду* на три места је забележена варијанта без *x*, а на једном са овим гласом: *даија* (1804) „јаничарски старешина“: Дајама казывать пође; мене послаше даје; четири даје именемъ Кучукъ-Алиа...; *даијски* (1804) „који припада или се односи на дахију“: Даіскій конакъ ѡбколише (Михалловић: I 132); *дахија* (1804) „id.“: Аганліа, и то е дахиа, али е онъ ѡт оне троице поштениі быо (ор. cit. 133).

7. У чланку Душана Пантелића (ПАНТЕЛИЋ 1921) наводи се извештај аустријског тумача у Београду, Тимонија, из 1785. године. Текст је преведен, вероватно са француског, и као назив за титуле јањичарских старешина Пантелић користи облик *дахија*, помињући у загради и начин на који је она бележена у оригиналу – Daі de Belgrade и Daіs. Писац извештаја је пренео титулу, по свему судећи, онако како је чуо да је изговарају сами Турци⁶, а свакако је вероватно да су је у том облику у то време употребљавали и Срби. Пошто је овај текст штампан у чланку из 1921. године, сматрамо да је корисно овде га поново пренети у целини, не само као посредни лексикографски извор него и као интересантно и живописно сведочанство о животу и догађајима у Београду крајем 18. века. Како наводи Пантелић, осамдесетих година 18. века у Београду су локалне јањичарске вође биле у сталним сукобима који су се често претварали и у уличне окршаје. У извештају Тимонија писаном 9. септембра 1785, стоји, поред осталог, да је

⁶ То није облик речи који је већ постојао у француском од истог турског етимона, в. § 10.2.

„...по доласку у Београд ..., отишао сутрадан код београдског паше Јеген-Мехмеда. Тек што се од њега вратио у стан, код београдског митрополита, чује узбуну у вароши и у граду, праћену силном пуцњавом. Он пошаље некога да види шта је, и сазна да је ствар у овоме. Кара-Хасан, дахија београдски (Daï de Belgrade), који је пре неког времена био прогнан због сплетака свога надмоћнијег противника Дели-Ахмеда, дошао је да овога изненади у његовој кући. Али Дели-Ахмед, у напред извештен о томе препаду, био се спремио да га дочека, потпомогнут уз то од свога заштитника Хусни-Јусуф-Ефендије, тадашњег тефтердара, који је бранио сав београдски олош и све друмске разбојнике. Кара-Хасан био је у напред јавио својим присталицама у Београду да ће, рачунајући на њихову помоћ, доћи преко ноћи. Он би без сумње, вели се у извештају, нашао одзива, да није учинио велику погрешку доводећи у Београд око стотину Арбанаса, голих и лакомих за новцем, а који су имали само оружје. Како су их Бошњаци мрзели, то никако нису хтели пристати уз њих, ма да се желело да се Кара-Хасану испод руке пружи помоћ. Кара-Хасан упадне ноћу у варош, опколи кућу Дели-Ахмедову и започне с њим борбу, која је трајала до зоре. После дугог колебања, београдски паша, који се био затворио у град, одлучи, по наговору тефтердарову, да стане на страну Дели-Ахмеда. Он нареди дакле неколиким ортама јањичарским да са топовима и муницијом пођу овоме у помоћ. Међутим је Кара-Хасан, лако рањен, био предао команду неком свом присталици Арбанасу и отишао само са два пратиоца да превије рану. Арбанаси буду сада одбијени и приморани да се оставе Дели-Ахмеда и утврде се у некој суседној кући. Кара-Хасан, извештен о поразу својих људи, похита њима у помоћ, али уз пут буде пресретнут од противника, па не могући да се спасе друкчије, скоче он и његова два пратиоца у подрум неке касарне и отпочну паљбу кроз отвор на који су ушли. Јањичар-ага заповеди да се уђе у подрум и да се они похватају, али нико не хтеде ући. На то буду наперени на ту зграду топови, који избаце дваестину метака, али без резултата, јер се Кара-Хасан заклонио за угао од зида и после сваког пуцња показивао се на отвору од подрума. Стога буде одлучено да га угуше сумпором и шалитром, које су запаљене бацили у подрум. Али како је тамо било нешто воде, није ни то средство ништа помогло, већ је само приморало Кара-Хасана да изврши два испада са пиштољем у руци и одбије све оне који су га опсађивали, па се опет врати у подрум. После те борбе између врло неједнаких снага, која је

трајала од јутра до мрака, али остала нерешена, одлуче опсађивачи да зазидају отвор; па кад су то учинили јаве јањичар-аги да је Кара-Хасан закопан у подруму и да ће ту извесно скапати. Ага поверује па окрене сву силу против Арбанаса, који, заплашени лажним гласом о пропасти свога вође, почну узмицати и најзад се даду у бегство. У тој борби било је с обе стране око 50 мртвих и толико исто рањених, а 27 Арбанаса били су заробљени и одведени у тамницу. Међутим је Кара-Хасан срећно умакао, користећи се помрчином. Сутрадан посечени су или позатварани сви Арбанаси који су били пронађени; 32 лица удављена су. – У оваквој ситуацији тефтердар је саветовао писцу овога извештаја да причека у Земуну док се мир не поврати. „Ја бих у осталом, вели писац на крају извештаја, једва могао и сам веровати у такву авантуру, да нисам био очевидац и када се не бих сећао да је, од како су Турци господари Београда, стално било сличних странака међу дахијама (Daïs), те се мир за неко време повраћао тек пошто се потпуно уништи једна или друга странка.“ Извештај тумача Тимонија (Timoni) о његовом бављењу у Београду до 22. септембра 1785., прилог уз извештај Хербертов од 10. октобра 1785 (ПАНТЕЛИЋ 1921: 17–18).

8.1. Из свих наведених лексикографских дефиниција јасно се види да је реч *да(х)ија* најпре коришћена као термин, војничка титула и да се често везивала за конкретне личности⁷. Због историјских збивања и насиља којима је народ био изложен од стране дахија ова реч је добила и шире, општије значење „насилник, зулумћар, одметник уопште“. Основна лексема, као и сви њени деривати имају недвосмислено негативну семантику. Међутим, у српским говорима са Косова и Метохије ова реч је потврђена као апелатив, без икакве везе са јањичарским титулама, и то у позитивном значењу: *даија* т. „јунак, витез“: За тога даију Перу Симића на далеко се знало. Даија човек беше бија, Бог да га прости, *даиски* адј. Отка побеже у Србију Ђурђе Сивгар, тај даиска Сивгарска кућа поче да слаби, *adv.* Даија беше, даиски и погина, *даилџк* т. „јунаштво, витештво“: Онога Маниташкога даију Јована Фанду и његове даилџце дори и Арнаути појале у конге Призрен (ЧЕМЕРИКИЋ) и *даија* „јунак“: Даија је он (ЕЛЕЗОВИЋ 1: 120).

⁷ В. о томе Скок 1: 374–375.

8.2. Разлика у значењу ових речи навела је и самог Елезовића да у одредници напише следећи коментар: Објашњење ове речи које је дао Вук код *daxija*, *daija* и које је усвојено у РЈА није тачно као што није тачна ни етимологија ове речи нити објашњење да значи „ко што присваја“; и да је ова реч: од тур. *daju* „ујак; старији човек који је био у бојевима и окршајима; капетан на броду, старешина“. У јаничарској организацији: *oğak-dajysi* било је једно официрско звање. [...] (l.c.).

8.3. Нажалост, ове дијалекатске потврде су промакле многим каснијим састављачима речника. Елезовићеву потврду и тумачење помиње Скок 1: 374–375, али је она, као и Чемерикићева, изостала из четвртог тома РСА, иако се обе јединице налазе на списку извора овог речника-тезауруса чија је концепција да донесе што целовитији лексички материјал из српско-хрватских народних говора⁸.

9.1. Порекло речи *daxija* различито је тумачено у описним речницима РЈА и РСА, уп. § 3. и 4.1. Од етимолошких речника помињу је Скок и Шкаљић, дајући, у основи исто објашњење.

9.2. Скок 1: 374–375 за ову реч наводи само Вукове потврде из народних песама за које каже да немају значење апелатива, него представљају назив за „ред тако названих турских људи“. Као једину апелативну потврду бележи *daija* „јунак“ из Елезовићевог речника. Од њега, такође, преузима и тумачење порекла турске речи, од тур. *dayi* „ујак, старији човек који је био у боју, капетан, старешина јањичарске војске“. Као балканске паралеле наводи рум. *dahiu*, буг. *daija*, алб. *dai*.

9.3. ŠKALIĆ 204 бележи следеће варијанте: *daxija*, *daxija*, *daija*, *daija* „силник који је недисциплинован у односу на власт и државне законе, а тиранин према народу; у том значењу су овим именом називане јањичарске старешине који су у Србији, почетком 19. века, приграбили власт у своје руке“. Тумачи их такође од тур. *dayi* „ујак, материн брат; ратни јунак, херој; старији угледнији човек; јањичарски старешина“. Он даје и непосредни турски етимон за *daxiluk*, *dailuk* „дахијска власт, дахијско звање; силништво“ – тур. *dayilik* „јунаштво, херојство“.

⁸ О изостављеним речима из Елезовићевог речника у РСА в. детаљније ПЕТРОВИЋ 1994.

9.4. КНЕЖЕВИЋ 96 речи *дахуја* и *дауја* „der Anrufende“ погрешно изводи од тур. *dai* „онај који присваја“, што је у основи тумачење које дају МІКЛОСИЧ и РЈА, в. § 3.

9.5.1. Скоковом и Шкаљићевом исправном етимолошком тумачењу могли би се додати само неки детаљи. Пре свих тур. *dayi*, поред горенаведених значења из стандардног турског језика има у дијалектима и значење „јунак, храбар“ (DS 1388), које у потпуности одговара семантици наших потврда са Косова и Метохије. Такође, турско *dayilik*, које без семантичке дефиниције наводи Шкаљић, поред уобичајеног „положај ујака; ујчевина; заштита, протекција“ (TSS) значи, као и у српском, „силецијство, мангуплук“ (GTS)⁹.

9.5.2. На основу утврђених особина западнорумелијских турских дијалеката могли би се основано реконструисати и следећи тур. дијал. облици: *dayi, поред *dayi* и *dayilik, поред *dayilik*.

9.6.1. Паралеле из других балканских језика, које наводи Скок, заслужују додатна објашњења. Најпре, за рум. *dahiu* „оштроуман, лукав“ није извесно да ли је уопште рефлекс истог турског етимона, с обзиром на то да се изводи од тур. *dahi* „изузетан човек, геније“ (CIOBANESCU 274). Ипак не треба сасвим одбацити могућност њеног заједничког порекла са срп. *дахуја*, пошто се семантички помак од „силник“ → „лукав“, „оштроуман“ може сматрати вероватним. Арапски етимон ове турске речи значи „лукав“. Могло би се, такође, претпоставити да је ова турска лексема имала утицаја на појаву -х- код српског *дахуја*, али пошто је овај турцизам посведочен само у румунском, то је мало вероватно. Тур. *dahi* је од ар. *dāhī* (TIETZE 1: 547).

9.6.2. БЕР 1: 313 буг. *даја* дијал. застар. „необуздани јаничар“ изводи исто од тур. *dayi* „ујак, јунак, херој“, а пејоративно значење објашњава као последицу недела јаничара у турској империји. Од осталих балканских језика наводи једино српску паралелу.

9.6.3. Два речника албанских турцизама донекле различито тумаче порекло албанских речи. Један s.v. *dai* (2), *dahi*, pl. *dajllarë* „храбар, живахан, кршан младић“ етимологију ових речи оставља отвореном, објашњавајући је или од тур. *dāhī* „генијалан, изузетан

⁹ У тур. дијалектима посведочен је и глагол *dayılanmak* „насилно се понашати, разметати се“ (DS 1388).

човек“¹⁰ или од тур. *dayı* „ујак“ (BORETZKY 1976: 38)¹¹. А други у одредници *dai*, *-ja* наводи и албанске облике *dahi*, *daji*, *daija*, *daillare*, *daillëk*, *daillyk* углавном у значењу „храбар, снажан човек, јунак, витез“ и изводи их од тур. *dayı* (DIZDARI 186–187).

10. Тур. *dayı* се тумачи као општетурска реч, али са недовољно јасним пореклом у оквиру саме турске језичке групе. У османском турском језику се од 17. века јавља у значењу „бивши привилеговани владалац Алжира“, а такође су касније забележена и значења „другарски надимак старешина у војсци, који се посебно користио међу јаничарима, за заповеднике и више официре, паше; одатле и као титула бивших владалаца Алжира“ (ЭСТЯ 3: 127–129)¹². TIETZE 1: 570 за тур. *dayı* наводи да није етимолошки јасно, позивајући се на RÄSÄNEN 545.

11. Турска реч позајмљена је и у француски: *deu* „гувернер Алжира или Туниса, за време османске владавине“, где је потврђена од 18. века (DAF). Одатле је прешла и у енглески као *deu* „титула гувернера Алжира пре француског освајања 1830. године; титула која је понекад коришћена за владаре Туниса и Триполија у прошлости“ (RH).

12. На нивоу српског језика поставља се на крају питање како тумачити разлику у значењу и употреби речи *да(х)ија* „јањичарски старешина, силник, тиранин“ и *даија* „јунак, витез“. Највероватније је да се ради о појмовима са два различита културно-историјска простора, чији је центар ирадијације у првом случају био Београд и Београдски пашалук, а у другом област Косова и Метохије. У првом случају реч је најпре коришћена као термин, да би због насилничког понашања конкретних јањичарских старешина, дахија, попримила изразито негативне конотације и почела да се користи и као апелатив. У другом случају реч је позајмљена из турских народних говора као апелатив и није у српским говорима са Косова и Метохије повезивана са негативним контекстом *да(х)ија*

¹⁰ У ком случају би била истог порекла са рум. *dahi*.

¹¹ BORETZKY l.c. има и хомонимно *dai* (1), *dajë*, *dâj*, pl. *dajllar*, *dajllarë* „ујак“ од тур. *dayı*, *dayılar* „ујак“.

¹² Исти извор ову реч доводи у везу са тур. *teyze* „тетка, мајчина сестра“ (l.c.).

из Београдског пашалука. С обзиром на веома добро посведочене албанске потврде у значењу „јунак, витез“ не може се сасвим искључити ни могућност да је ова реч на Косову и Метохији позајмљена директно из албанског. За ову претпоставку аргументи се не могу тражити у чисто лингвистичким подацима – по свом облику потврде из Елезовићевог и Чемерикићевог речника, *даија*, могу се тумачити као непосредне позајмљенице и из турског и из албанског.

Цитирана литература

- БЕР – *Български етимологичен речник*, София 1971–.
- Вук НП – *Сабрана дела Вука Караџића VII, Српске народне њјесме IV*, Просвета, Београд 1986.
- ЭСТЯ – *Этимологический словарь тюркских языков*, Москва 1974–.
- Ивић 1966 – П. Ивић, О Вуковом Рјечнику из 1818. године, *Сабрана дела Вука Караџића*, књ. 2, Београд, 17–188.
- ПАНТЕЛИЋ 1921 – Д. Пантелић, Аустријски покушаји за освојење Београда 1787. и 1788. године, *Глас САНУ* 98, други разред, 57, Београд, 3–19.
- ПЕТРОВИЋ 1994 – С. Петровић, Значај дијалекатског материјала за проучавање турцизама у српском језику, *Говори њризенско-ѡимочке области и суседних дијалеката*, Ниш, 427–431.
- ПЕЦО 1987 – А. Пецо, *Турцизми у Вуковим рјечницима*, Београд.

***

- BOREZKY 1976 – N. Boretzky, *Der Türkische Einfluss auf das Albanische, Teil II: Wörterbuch der albanischen Turzismen*, Wiesbaden.
- CIORANESCU – A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife 1966.
- DAF – *Dictionnaires d'autrefois*. <http://artflx.uchicago.edu/cgi-bin/dicos/pubdico1look.pl?strippedhw=dey>
- DIZDARI – T. Dizdari, *Fjalor i orientalizmave në gjuhën shqipe*, Tiranë 2005.
- DS – *Türkiye'de halk ağzından derleme sözlüğü I–IX*, Ankara 1963–1977.

- GTS – Güncel Türkçe Sözlük. <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=veritbn&kelimesec=85422>
- KNEŽEVIĆ – A. Knežević, *Die Turzismen in der Sprache der Kroaten und Serben*, Meisenheim am Glan 1962.
- MIKLOSICH – F. Miklosich, Die türkischen Elemente in den südost- und osteuropäischen Sprachen, *Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, Philol.-hist. Cl. 34/1884, 239–326.
- RÄSÄNEN – M. Räsänen, *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türk-sprachen*, Helsinki 1969.
- RH – *The Random House Dictionary of the English Language*, New York, 1983⁹.
- SKOK – P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika I–IV*, Zagreb 1971–1974.
- ŠKALJIĆ – A. Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Sarajevo 1979⁴.
- TIETZE – A. Tietze, *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugati I, A–E*, İstanbul/Wien 2002.
- TSS – S. Đinđić, M. Teodosijević, D. Tanasković, *Türkçe-Sırpça Sözlük*, Ankara 1997.

Извори

- Вук – В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Београд 1898³.
- Вук 1818 – В. Стефановић Караџић, *Српски рјечник*, Беч.
- ЕЛЕЗОВИЋ I – Г. Елезовић, *Речник косовско-метохиског дијалекта, Српски дијалектолошки зборник 4*, Београд 1932.
- МИХАЈЛОВИЋ I–II – В. Михајловић, *Грађа за речник сѣвраних речи у њед-вуковском ѡериоду*, Нови Сад 1972–1974.
- НЕНАДОВИЋ – М. Ненадовић, *Целокућна дела, св. 1, Мемоари – рукопис*, приредио А. Младеновић, САНУ Критичка издања српских писаца IV, Београд 1988.
- РЊЈ – *Речник Њеѓошева језика I–II*, Београд 1983.
- РСА – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*, изд. Српска академија наука и уметности и Институт за српски језик САНУ, Београд 1959–.
- ЧЕМЕРИКИЋ – Д. Чемериќић, *Збирка речи из Призрена (грађа РСА)*.

***

RJA – *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* JAZU I–XXIII, Zagreb 1880–1976.

Summary

Snežana Petrović

DAHJA AND *DAJA* – „A TYRANT“ AND „A HERO“

The noun *dahija* „head of the janissary; tyrant“ is present in Serbian primarily as a title of the characters from the popular epic poetry and literature from the 19th century, although it is not frequently used in the standard language any more. A form *daja* „hero, knight“, on the other hand, is attested only in two Serbian dialectal dictionaries from the region of Kosovo and Me-tohija. The paper analyzes forms, meanings and the etymology of those two words. Discussed are the reasons for the appearance of the non-etymological *h* in the widespread form *dahija*. Enlightened are historical, cultural and linguistic circumstances that lead to the borrowing of these two words in different, even opposite, meanings.